

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 21:14

ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКА СПАДЩИНА ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІСАКІЯ БОРИСКОВИЧА

Гарат І.В.

Національний університет «Острозька академія»,
Львівська православна богословська академія

Досліджено філософсько-богословську спадщину Ісакія Борисковича. З'ясовано, що саме ідеї ісихазму вплинули на становлення його як видатного культурницького та просвітницького діяча. Проаналізовано творчу спадщину Ісакія Борисковича, яка знайшла своє застосування у «практичному ісихазмі». Встановлено, що основна праця І. Борисковича «Совітовання о благочестії» є філософсько-богословським та суспільно-культурним маніфестом ісихастських ідей в Україні.

Ключові слова: Ісакій Борискович, ісихазм, «практикуючий ісихазм», філософсько-богословська спадщина, «Совітовання о благочестії», просвітницька діяльність.

Обґрунтування актуальності теми дослідження. Релігійно-філософська думка України кінця XVI – початку XVII століть розвивалася у парадигмі християнського неоплатонізму. Її виразником були ідеї ісихазму, які зародилися у Візантії й на Балканах в XV столітті, а згодом знайшли своє практичне втілення у богословствуванні релігійно-філософської школи «острозьких традиціоналістів» (Острозький та Дерманський культурно-релігійні осередки). Основними репрезентантами ісихастських ідей в Україні були Василь Суразький, Іван Вишенський, Віталій Дубенський, Даміан Наливайко, Ісайя Копинський, Афанасій Филипович, а серед «практикуючих ісихастів» – Ісакій Борискович, Іов Княгиницький, Іов Желізо. Релігійно-богословська, просвітницька діяльність цих «практикуючих ісихастів» мала значний вплив на створення та діяльність православних культурницьких осередків: «Острозьку академію», Дерманське братство, Луцьке Хрестовоздвиженське братство, Скит Манявський, Почаївську лавру та інші. Проте, попри значне зацікавлення ісихастськими ідеями та його визначальний вплив на філософсько-богословську думку, розвиток культури України кінця XVI – початку XVII століть загалом, дослідження даної тематики сучасниками не є на сьогодні комплексним та системним, що, власне робить вивчення цієї проблеми актуальним.

Ступінь опрацювання проблеми. Історіографія дослідження просвітницької діяльності культурно-релігійних осередків «острозьких традиціоналістів» бере початок ще у XIX – початку XX століть. Серед дослідників можна виокремити П. Жуковича, І. Каманіна, М. Кояловича, І. Малишевського, П. Стельмащенко, К. Харлампович. Проте, вони зазвичай мали суб'єктивні інтерпретації, наголошували на значимості ісихазму в боротьбі із поширенням уніатизму та католицизму й водночас захисті православ'я і «руської народності» (наголосимо, що український національний характер ісихазму у дослідженнях даних авторів майже не враховувався, навпаки наголошувалось на його «загальноросійськості»).

Інтерес до діяльності Острозького й Дерманського релігійно-культурних центрів спостерігався в українських дослідників національного спрямування: І. Власовського, М. Грушевського, К. Копержинського, М. Костомарова, митрополита Іларіона (І. Огієнка), І. Франка, М. Возняка, але у їхніх дослідженнях присутня загальна тенденція вписати культурну діяльність князя В.-К. Острозького та його культурно-просвітницьких осередків в контекст української національної історії та культури. Однак зазначені дослідники, як правило, не концентрували увагу на традиціоналізмі острозьких книжників, обминаючи увагою їхні ісихастські погляди. Ісихазм, здебільшого, не викликав інтересу в дослідників, його намагалися проігнорувати. Тому ця релігійно-філософська течія знаходилася на маргінесі зацікавленнь науковців.

Наукове зацікавлення діяльністю Острозького релігійно-культурного центру був відроджено у часи незалежної України. Саме в Острозькій академії проводяться дослідження острогяни, одним із результатів якого стало видання об'ємної енциклопедії «Острозька академія» [11]. У межах нині діючого Національного університету «Острозька академія» і за його межами низка українських дослідників вивчає острозький феномен, його значення в розвитку української культури. Тут варто відзначити роботи Д. Ісаєвича [5], П. Сауха [14], Я. Стратія [17].

Останнім часом в українській історіографії простежується інтерес до елітарних верств України епохи Середньовіччя та раннього модерну, їхньої духовної культури. Це стосується робіт О. Однороженка [12], В. Собчука [15], Н. Старченко [16], Н. Яковенко [18]. У них розглядалися певні аспекти діяльності князя Василя-Костянтина Острозького, персоналії, які були пов'язані з ним, в т. ч. тих, які належали до Острозького та Дерманського релігійно-культурних центрів. Однак у цих студіях не приділялося багато уваги острозьким книжникам-традиціоналістам, не аналізувалися їхні погляди, не розглядалася й діяльність «практикуючих ісихастів» та їхнє значення у релігійно-церковному житті тогочас-

ної України, власне, це й є головним завданням нашого дослідження.

Такий стан речей обумовлювався не стільки тим, що ісихазм не посідав помітного місця в поглядах острозьких книжників, скільки тим, що не вписувався в «концепт прогресивності», який продовжує впливати на дослідників. Через те чимало українських науковців дистанціюються від вивчення ісихазму, а то й трактують його в негативному аспекті.

Лише в останній час цим питанням почалася приділятися певна увага в українській науковій літературі. Тут варто відзначити роботу С. Гуменюк, присвячену традиціоналізму острозьких книжників [3]. Також вийшла монографія П. Кралука й М. Якубовича «Василь Суразький: апологія православної традиції» [9], де велика увага присвячувалася традиціоналізму окремих діячів Острозького релігійно-культурного центру. У цих роботах вказувалося, що в основі острозького традиціоналізму був ісихазм. Також на ідеї неоплатонізму й похідного від нього ісихазму в українській культурі звертав увагу П. Кралука в окремих своїх роботах [6, 7, 8].

Мета і завдання дослідження. Для комплексного дослідження ісихазму в Україні варто врахувати персоналізований підхід до інтерпретації ісихастських ідей у творчості видатних його представників, найперше, тих, для кого ісихазм знайшов своє предметно-практичне застосування. Тому, не випадково, метою і завданням даної статті є спроба розкрити усі грані життєпису Ісакія Борисковича – одного із найвизначніших представників «практикуючого ісихазму» в Україні кінця XVI – першої половини XVII ст., культурно-просвітнього діяча, водночас мало знаного в академічних дослідженнях сучасної гуманітаристики. Сучасна гуманітарна наука намагається заповнити «пробіли» соціокультурного простору ранньомодерного періоду становлення української нації акцентуючи увагу на персоналізованій, а не суспільно-політичній складовій становлення і розвитку філософії, релігії, історії, культури України загалом.

Виклад проблеми. До представників ісихазму, які були пов'язані з Острозьким релігійно-культурним центром, передусім належать письменники-полемісти Василь Суразький, Іван Вишенський, поет Віталій Дубенський, перекладач Кипріяна, письменник Даміан Наливайко, а також «практикуючі ісихасти» Іов Княгиницький, Іов Желізо (Почаївський) та Ісакій Борискович. Погляди ісихастів знайшли певне відображення в творах інших острозьких книжників – Герасима Смотрицького, Клірика Острозького, Даміана Наливайка. Про всіх названих авторів та діячів існує література. Щоправда, одним авторам, передусім Івану Вишенському, приділена велика увага. Натомість інші названі автори, які за життя й незадовго після смерті користувалися популярністю, практично були обділені увагою дослідників.

Біографічні дані про Ісакія Борисковича не є надто репрезентативними. Коротку реконструкцію його життєвого шляху подано у праці П. Кралука «Луцьке Хрестовоздвиженське братство» [Див. дет. 6, с. 25-28, 43-44]. Також цей дослідник вважає, що Ісакій Борискович є автором

відомого твору «Совітованіє о благочестії», який поправу можна вважати програмою «політичних ісихастів» [8, с. 85-87]. Саме в цьому творі є згадка про Івана Вишенського та близьких йому афонітів, зокрема книжника Кипріяна.

Серед незначних, інколи фрагментарних відомостей про Ісакія Борисковича, більшість із яких отримуємо із життєписів Івана Вишенського, Гедеона Балабана та Василя-Костянтина Острозького спробуємо реконструювати його біографію. Отже, Ісакій Борискович (? – 1643) [Дет. див. 6, с. 25-28, 43-44] за припущеннями багатьох дослідників народився у міщанській родині на Волині. Майже відсутні відомості про освіту та де він навчався. Однак, судячи з його діяльності можна припустити, що він був досить освіченою людиною. Можливо, студював у Острозькій академії адже його діяльність була пов'язана з князем В.-К. Острозьким. Зокрема, у 1602 р. І. Борискович за підтримки князя В.-К. Острозького був обраний настоятелем Дерманського Свято-Троїцького монастиря, намагаючись його реорганізувати й перетворити в релігійно-культурний центр [11, с. 102-103].

Священничий постриг І. Борискович, на думку дослідника Д. Однороженка, отримав у Степанському монастирі, який знаходився під опікою князя В.-К. Острозького. Дані припущення опираються на документальний факт згадки Ісакій Борискович під 1597 роком як ігумен Степанського монастиря [11, с. 58].

Визначальну роль на формування І. Борисковича як репрезентанта ісихастських ідей мав Афонський духовно-культурний осередок та знайомство із Іваном Вишенським й Мелетієм Пігасом. Під час перебування на Афоні він й перейняв ідеї ісихазму.

Діяльність Ісакія Борисковича на теренах України пов'язана з осередками на Волині, зокрема, він був ігуменом Дерманського Свято-Троїцького монастиря, засновником та очільником Дерманського релігійно-культурного центру, який продовжував традиції Острозького релігійно-культурного центру, одним із засновників Луцького Хрестовоздвиженського братства.

Відомо, що львівський архієпископ Гедеон Балабан після Берестейської церковної унії 1596 р. послав Ісакія Борисковича (ймовірно був присутній під час унії в опозиції; згадується як архімандрит Степанський Ісакій [10, с. 84]) до східних православних патріархів (відвідав Константинополь, Олександрію, Антіохію [11, с. 58]) за відповідними інструкціями й матеріалами. Про цей факт не маємо документального підтвердження у Мелетія Пігаса, проте, дану інформацію подано у творі Івана Вишенського «Короткослівна відповідь Феодула...» [1, с. 142]. Ще одним підтвердженням є більш пізніша інвентарна згадка цього монастиря від 11 березня 1627 року де І. Борискович підписався як єпископ Луцький і Острозький, а також як «строїтель Степанського монастиря» [10, с. 84].

Варто зазначити, що І. Борискович вважав себе учнем патріарха Мелетія Пігаса, котрий висвятив його на диякона, а патріарх Кирило Лукаріс висвятив на пресвітера. Про ці події свого життєпису Ісакій Борискович пише в листі до Московського патріарха Філофея [10, с. 84].

У 1621 р. єрусалимським патріархом Феофаном він був висвячений на єпископа Луцького й Острозького [11, с. 58-59].

Причетність до антиунійного оточення князів Острозьких, дружні відносини із тогочасною православною елітою визначили долю І. Борискевича, котрий став «дипломатом» у час становлення унійної полемічної дискусії. Саме через І. Борискевича Гедеон Балабан (котрий з протекції В.-К. Острозького був обраний патріаршим єкзархом православної Церкви в Україні й Білорусії) передав нове видання книги єзуїта Петра Скарги «Про єдність Церкви Божої під єдиним пастирем» для Олександрійського патріарха Мелетія Пігаса. А останній, на думку М. Грушевського, у свою чергу, через І. Борискевича направив цю книгу на Афон, для аналізу Іваном Вишенським [2, с. 235]. Дискусія між титанами релігійно-богословської думки XVI – XVII століть започаткувала процес полеміки прихильників та противників унії, пошуку «чистоти» віри.

Повернувшись на батьківщину близько 1602 р., І. Борискевич став ігуменом Дерманського Свято-Троїцького монастиря. Як уже зазначалося, В.-К. Острозький намагався цей монастир перетворити у потужний релігійно-культурний центр, який би стояв на захисті православ'я [11, с. 95-102]. У Дермані він намагався зібрати українських православних інтелектуалів-книжників, які би могли дискутувати з римо-католиками, прихильниками унії й чинити протидію католицькій експансії. До таких, зокрема, належали уже згадувані перекладач Кипріяні і письменник Дем'ян Наливайко. Оскільки в Дермані не вдалося, в силу різних обставин, створити потужний православний релігійно-культурний центр, Ісакій Борискевич змушений був полишити місцевий монастир.

Вважається, що близько 1614 р. він знову поїхав на Схід, побував на Афоні. Звідти написав листа, де іменував себе колишнім проігуменом Дерманським [10, с. 84]. Повернувся Ісакій в Україну близько 1617 р. і став ігуменом Чернчицького православного монастиря біля Луцька [11, с. 58]. Цей монастир теж знаходився у володіннях князів Острозьких. Тому ценці монастиря після Берестейського собору 1596 р. відмовилися приймати унію [4, с. 730]. Фактично обитель виконувала приблизно таку ж функцію, як і Печерський монастир у Києві.

Перебуваючи на становищі ігумена Чернчицького монастиря, Ісакій Борискевич став одним із засновників Луцького Хрестовоздвиженського братства, яке поправу продовжило традиції Острозького релігійно-культурного центру. Напередодні, у 1620 році, І. Борискевич зустрічався в Києві з Єрусалимським патріархом Феофаном, який позитивно відгукнувся про нього й надав свою протекцію [10, с. 84]. Луцьке Хрестовоздвиженське братство виникло за складних обставин, у той час, коли Православна Церква в Україні фактично опинилася поза законом (заборона діяла із 1620 до 1633 рр.) й відбувалися зміни конфесійної приналежності української шляхти, яка все більше окатоличувалася. Варто зазначити, що засновниками Луцького Хрестовоздвиженського братства, окрім Ісакія Борискевича, були: ієромонах Григорій (Герасим Микулич, ігумен

Чернчицького монастиря, ктитор братства); ієромонах Паїсій Мостицький; Мойсей Ілкович Соловицький – священик Дмитрівської церкви, яка була одним із найстаріших православних храмів м. Луцька; отець Іван Яровицький; Іван Горайнович та ін. Як бачимо, серед названого духовного кліру чимало було пов'язано із Чернчицьким монастирем. Окрім духовенства, засновниками братства стали й особи шляхетського стану та міщани [6, с. 12-13].

Окрім афонського паломництва була й його місія, за дорученням митрополита Іова Борецького в 1624 р. у Москву до царя Михайла Федоровича та патріарха Філарета, пропонуючи прийняти Русь, власне українські й білоруські землі, до складу Московської держави [10, с. 84]. У той час, чимало українських ісихастів, займаючись релігійно-політичною діяльністю, симпатизували Московії як «православному царству». До Московії за «милостинею» їздили Афанасій Филипович, Іов Княгиницький, а Ісакія Копинський навіть мав план переселити багатьох православних українців до Московської держави. Тому посольство Ісакія Борискевича було в руслі такої політики.

Останні десятиліття життя І. Борискевича пройшли, мабуть, в руслі «духовних розчарувань», адже у часи митрополита Петра Могили прагнення на зближення із Московією були змаргіналізовані. Митрополит зорієнтував православну Київську митрополію в західному напрямі. Навіть йшов на радикальні зміни – запозичувати досягнення західної культури й ставити їх на службу Православній Церкві. В умовах про західноєвропейської культурно-релігійної політики П. Могили, промосковські налаштовані політичні ісихасти виявилися небажаними. Стосувалося це також й Ісакія Борискевича. Так, у 1633 р. православним Луцьким і Острозьким єпископом став Афанасій Пузина, який отримав грамоту на єпархію від короля Владислава IV [6, с. 44-45]. В таких умовах Ісакію Борискевичу не залишалося нічого іншого, як відійти від справ. До того ж, наскільки можна судити, він був уже людиною похилого віку. Про останні роки життя Ісакія Борискевича ми не можемо нічого сказати конкретно. Очевидно, він доживав віку в Межигірському монастирі під Києвом, не виявляючи активності. Там він і упокоївся.

Стосовно релігійно-філософського, богословського творчого доробку І. Борискевича, то, тут безсумнівно варто відзначити, як вже аргументувалося вище, що він є ймовірним автором «Совітованія о благочесті» – твору, вписаного в збірник Луцького Хрестовоздвиженського братства під 1624 р., який пропагує ідеї «практичного ісихазму» [13, с. 328-336]. Цей твір, мабуть був створений раніше. Зокрема, у ньому є низка згадок про історичні події, які дають відносно точно його датування. Так, у цьому творі згадується Хотинська битва 1621 р. До того ж саме цей рік іменується «нижнім». Є тут згадки й про деякі полемічні твори уніатів, зокрема про «Подвійну вину...» Веляміна Рутського, що побачила світ у 1621 р., а також про «Дискурс...» Іллі Мороховського, 1622 року видання. Отже, твір писався в період гострого протистояння православних та уніатів, коли в 1620-1621 рр. Єрусалимським патріархом Феофаном була відновлена ієрархія Київської православної

митрополії, що викликало різко негативну реакцію як з боку уніатів і католиків, так і світської влади Речі Посполитої [8, с. 81-82].

Сучасний дослідник ранньомодерної української політико-культурної еліти П. Кралюк, проаналізувавши цей твір, висловив думку, що автором «Совітованія о благочестії» був прихильник ісихазму, керівник Дерманського релігійно-культурного центру, соратник Івана Вишенського, афоніт Ісакій Борискович. Дослідник таким чином аргументував цю гіпотезу: «Контекст твору дає можливість припустити, що автор «Совітованія...» мав значну практику чернечого життя. Свідченням цього є не лише його постійні заклики до релігійного самовдосконалення святих, але й помітний інтерес до Афону, знання деяких руських афонітів. Ймовірно, він особисто знав Вишенського. Також є підстави вважати, що автор був знайомий із життям східних патріархів, оскільки посилається на їхній досвід, згадує їх, зокрема Мелетія Пігаса». Також цей дослідник вказує на те, що автор був пов'язаний із Луцьким Хрестовоздвиженським братством [8, с. 86]. Все це разом узятє й дає підстави говорити про авторство Ісакія Борисковича. Адже останній справді знав Олександрійського патріарха Мелетія Пігаса, Івана Вишенського, перебував на Афоні. Він також, як уже говорилося, був одним із засновників Луцького Хрестовоздвиженського братства. До цих аргументів додамо ще таке: у «Совітованні...» згадується Кипріян, якого пропонується разом із Вишенським повернути з Афону в Україну. Відомо, що цей діяч працював під керівництвом Ісакія Борисковича в Дерманському релігійно-культурному центрі, займаючись перекладом богословських текстів із грецької мови [11, с. 142-144].

«Совітованіє...» варто розглядати як своєрідний маніфест українських політичних ісихастів. У ньому надається низка рекомендацій щодо того, як покращити діяльність Православної Церкви в Україні. Власне, ці рекомендації засвідчують, що автор намагається не відходити від православного традиціоналізму, демонструючи свою прихильність до ісихастського вчення.

Саме ж «Совітованія о благочестії» постає як низка практичних рекомендацій, які мають на меті зміцнити православ'я в Україні, зробити його конкурентним у змаганнях з католиками й уніатами, це, певний політико-релігійний маніфест на захист «чистоти» православної віри перед внутрішніми викликами й зовнішніми загрозами.

У «Совітованні...» йдеться про те, що Православна Церква на Русі має різні проблеми, пов'язані з введенням унії. На початку твору говориться, що Церква множитися і зростати буде, якщо святителі будуть добрі й дотримуватимуться Божих заповідей. І мають вони чинити добро не лише перед Богом, а й перед людьми [13, с. 328]. У праці є намагання з'ясувати причину проблем Православної Церкви в Україні. І головна причина, вважає автор твору, полягає в діяльності провідних ієрархів. Тут мимоволі пригадуються твори Івана Вишенського, де також говориться про те, що, мовляв, діяльність ієрархів-апостатів була чи не головною причиною унії. Відповідно, у «Совітованні...» осуджувалися єпископи, які пішли на унію з католиками.

Автор твору намагається з'ясувати причини їхньої уніатської зради. На перше місце серед них він ставить нерозумність (глупство). Далі йдуть – церковна неосвіченість (незнання тайн віри й благочестя), аморальність, прагнення наживи тощо. Тобто говориться, що єпископи жили не за церковними правилами й чинили гріх. Це, мовляв, і стало головною причиною кризи Православної Церкви на Русі й введення унії. Адже, говориться в «Совітованні...», недостойні єпископи мали прийняти покарання від Константинопольського патріарха. Щоб уникнути цього, вони й пішли на унію. Цими недостойними святителями в «Совітованні...» називаються такі ієрархи, як Михайло Рогоза, Кирило Терлецький, Іпатій Потій, тобто ініціатори й промотори унії [13, с. 328].

По-іншому повинні поводити себе святители відновленої православної ієрархії. Треба враховувати, що «Совітованія...» писалось незадовго після Фефанового свячення, у 1621-1622 рр. Автор твору, схоже, вважав, що ця подія призведе до оновлення Київської митрополії. У творі дається 24 поради, як покращити діяльність Православної Церкви на Русі, передусім на українських землях. У певному сенсі, це була програма православної реформації. Однак реформації на консервативних, ісихастських засадах.

Пропонувалося на єпископські кафедри ставити людей, які добре знають канони Православної Церкви. Зокрема, вони мають пильно читати «канони святих отців». Мають також суворо дотримуватися цих канонів і вести праведний спосіб життя. Також ці святители повинні «вивернути із себе всіляку нечистоту, гріх», мають покійно зносити «урази» як від своїх, тобто людей духовного звання, так і осіб світських; постійно перебувати в молитвах, пості й тверезості, читати церковні книги [13, с. 329-330].

У творі засуджується практика симонії, коли священників ставили «на мзді». Натомість, говорилося в творі, треба ставити на ці становища розумних і достойних, враховуючи їхні духовні якості [13, с. 330].

Приділивши увагу священнослужителям, автор веде мову й про світських людей. Вони, як і особи духовні, мають викорінювати в собі гріх, несправедливість, всіляку нечистоту, фальш, злість, нещирість. Якщо буде вирішено творити молитви та піст, щоб «переслідування скінчилося» (мається на увазі фактичну заборону православ'я в Речі Посполитій), то це мають робити не лише духовні особи, а й світські [13, с. 330].

В «Совітованні...» наголошується на тому, що треба любити Церкву Східну та її ієрархів. Однак це не має бути любов егоїстична, зорієнтована на власне спасіння, а любов жертвна, коли заради Церкви людина ладна віддати життя. Цікаво, що як приклад автор твору подає запорізьких козаків. Мовляв, вони йдуть на смерть, обороняючи віру й землю. Робиться натяк, що завдяки козакам, була отримана перемога під Хотиним у 1621 р. [13, с. 330-331].

Звісно, позиція автора «Совітованія...» була консервативною в питаннях культури й освіти. Наприклад, у творі йдеться про те, що треба вчитися на творах східних Отців Церкви, а не сприймати силогізми й писання «латинників» [13, с. 331]. Тут мимоволі пригадуються повчання

Івана Вишенського, який теж був проти елементів західної освіти й закликав звертатися до традиційної для православ'я візантійського спадку.

Та все ж, незважаючи на консерватизм і традиціоналізм автора «Совітованія...», несприйняття й критику ним іновірців (католиків і протестантів), його позиція не була настільки жорсткою, як у Івана Вишенського чи Іова Княгиницького. Принаймі він не закликав утікати від світу в пустелю. Для нього видимий світ – це арена змагань між правдивою вірою та відступами від неї, тобто ересями. Щоб перемогти в цьому змаганні, потрібно вдосконалюватися – і не лише в плані індивідуальному, що роблять ченці-самітники, а й у плані колективному. Тому в «Совітованні...» пропонується низка заходів просвітницького й організаційного характеру. Зокрема, рекомендується постійно проводити синоди (зібрання) для осіб духовних, писати твори на захист православної віри й видавати їх, засновувати школи і братства, виголосувати в храмах проповіді і т. д. Також від священнослужителів вимагалось читати релігійні книги та розмірковувати над їхнім змістом [13, с. 331]. Таке просвітництво не заперечувалося радикальними консерваторами як Іван Вишенський, проте, фактично ігнорувались чи не надавалось їм особливого значення.

Правда, не слід переоцінювати це просвітництво. Воно фактично випливало з ісихастського розуміння, а не було результатом західних впливів. У «Совітованні...» пропонувалося залишити просвітництво у виключно православних межах. Там зустрічаємо, як уже вказувалося, закликає звертатися лише до мудрості східних Отців Церкви й не користуватися освітніми надбаннями західної культури.

Автор «Совітованія...» відстоює принцип соборності в управлінні Православною Церквою. Це виражається не лише в тому, що пропонується постійно скликати собори, а й у тому, що ієрархи мають прислухатися до думки «молодших і нижчих ступенем» [13, с. 332], тобто світських осіб. Хоча головна роль, зрозуміло, лишалася за ієрархами.

Дещо схожі речі відстоювали Іван Вишенський та інші політичні ісихасти, і це закономірно. Принцип соборності став актуальним для українських православних у їхній боротьбі з уніатами, оскільки він заперечував легітимність Берестейської унії. Адже більшість тих, хто прибув на Берестейський собор 1596 р., на якому мало вирішуватися питання єдності православних з католиками, був проти об'єднання. На противагу їм прихильники унії з православного табору й католики відкидали принцип соборності, апелюючи до принципу ієрархічності, оскільки більшість єпископів Київської митрополії прийняли унію.

У той час, коли писалося «Совітованія...», вимальовувався союз ієрархів Феоданового свячення й козацтва. Козаки захищали зброєю новосвячених єпископів від репресій з боку влади, натомість представники єпископату православної Київської митрополії та їхні сподвижники захищали козацтво пером. Наприклад, з'явилися твори («Протестація» Іова Борецького, «Вірші на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного» Касіяна Саковича), в яких прославлялися українські козаки [7, с. 92-99]. Цю тенденцію ба-

чимо й у «Совітованні...» Тут не лише говорить-ся про козаків як про захисників православної віри й вітчизни. У творі пропонується заснувати православному єпархію «во Черкесіях» [13, с. 331]. Інакше кажучи, йшлося про створення окремої єпархії для козацьких країв. На жаль, цей проєкт так і не був реалізований. Однак, якби це вдалося зробити, то козацтво посилювало б свій вплив на релігійне життя України. І це могло б вплинути на подальший перебіг історико-політичних та соціокультурних подій.

Цікавим виявом «руської», власне української, свідомості в «Совітованні...» було те, що автор твору пропонував відродити свято Андрія Первозванного. Говорилося, зокрема, про те, що цей апостол першим приніс християнство на Русь. «Андрієве хрещення» розглядалося як предмет гордості. Адже Андрій Первозваний був першим єпископом Константинопольським, тобто першим вселенським патріархом. Проводилася думка, ніби Русь, завдячуючи цьому апостолу, який «став ногою на Київських горах», не пізніше інших земель і народів пізнала Христове вчення [13, с. 333].

У «Совітованні...» постійно зустрічаємося з консервативними підходами. Зокрема, це й апеляція до канонів, які були встановлені першими Вселенськими соборами християн, творів східних Отців Церкви, схилення перед авторитетом східних патріархів тощо. Для цього твору притаманною є й так звана, афонська зорієнтованість, що є цілком зрозумілим. Адже ймовірний автор «Совітованія...» певний час перебував на Афоні, мав можливість засвоїти афонські практики і використовувати їх. У «Совітованні...», як уже зазначалося, було запропоновано повернути з Афону росів, тобто українців, які прославилися своїм благочестивим життям. Тут фігурують імена Кипріяна та Івана Вишенського. Водночас Афон розглядався як «школа духовності» й туди пропонувалося з Русі-України посилати людей [13, с. 333].

Висновки. Отже, філософсько-богословська спадщина Ісакія Борисковича та його культурно-просвітницька діяльність, що знаходились під впливом ісихастських ідей зробили його найяскравішим представником, так званим «практикуючим ісихастом». Саме ці ідеї, на його думку, повинні були врятувати православну Церкву від внутрішніх проблем та зовнішніх асимілятивних загроз, поступово підвести її до православної реформації на консервативних засадах ісихазму. Модель «практикуючого ісихазму» І.Борискович спробував втілити в організованому ним у Дермані спільножительного Святотроїцького монастиря. Проте план створення в Дермані ісихастського релігійно-культурного центру в повній мірі так і не був реалізований. Визначальною була його участь при створенні Луцького Хрестовоздвиженського братства, у діяльності якого також простежувалися ісихастські засади. Зокрема, вони були представлені в програмі реформування Православної Церкви, яка знайшла вияв у праці «Совітованіє о благочестії». Саме в «Совітованні...» Афон розглядається як школа духовності, звідки інші православні мають черпати справжнє вчення, а основне прагнення кліру та духовенства Православної Церкви в Україні він убачав у майбутній реформі на засадах ісихазму.

Список літератури:

1. Вишенський І. Твори / І. Вишенський / З книжної української мови перекл. В. Шевчук; передм. і приміт. В. Шевчука. – К.: Дніпро, 1986. – 247 с.
2. Грушевський М. С. Історія української літератури: в 6 т., 9 кн. / М. Грушевський. – К.: Либідь, 1995. – Т. 5, кн. 2. – 352 с.
3. Гуменюк С. Острозький традиціоналізм: етимологія української духовності / С. Гуменюк // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 1998. – Вип. 19. – С. 13-15.
4. Довбищенко М. В. Волинська шляхта в релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст. / М. Довбищенко. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2008. – 882 с.
5. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI – XVIII ст. / Я. Ісаєвич. – К.: Наук. думка, 1966. – 251 с.
6. Кралюк П. Луцьке Хрестовозвиженське братство / П. Кралюк. – Луцьк: Надстир'я, 1996. – 54 с.
7. Кралюк П. Особливості виявів національної свідомості в українській суспільній думці другої половини XVI – першої половини XVII ст. / П. Кралюк. – Луцьк: Надстир'я, 1996. – 132 с.
8. Кралюк П. «Совітованіє о благочестіи»: контекст, ідеї, автор / П. Кралюк // Філологічні студії. – Луцьк, 1997. – Вип. 2. – С. 81-87.
9. Кралюк П. М., Якубович М. М. Василь Суразький: апологія православної традиції / П. Кралюк, М. Якубович. – Острогож: Вид-во Національного у-ту «Острозька академія», 2011. – 212 с.
10. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія / І. Мицько. – К.: Наук. думка, 1990. – 192 с.
11. Острозька академія: енциклопедія / ред. Колегія: І. Пасічник (голова), П. Кралюк (відповідальний редактор) та ін. – Острогож: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. – 512 с.
12. Однороженко О. Українська (руська) еліта доби Середньовіччя і раннього Модерну: структура і влада / О. Однороженко. – К.: Темпора, 2011. – 422 с.
13. Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.): Тексти і дослідження. – К.: Наук. думка, 1988. – 568 с.
14. Саух П. Ю. Філософська думка Острозького літературно-освітнього центру в контексті європейського культурного процесу / Ю. Саух // Історичні традиції Волині: проблеми духовного відродження. – Рівне, 1993. – С. 33-37.
15. Собчук В. Від коріння до корони: Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст. / В. Собчук. – Кременець: Кременецько-Почаївський історико-архітектурний заповідник, 2014. – 508 с.
16. Старченко Н. Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині. Друга половина XVI – XVII століття / Н. Старченко. – К.: Laurus, 2014. – 510 с.
17. Стратій Я. Значення Острозького культурно-освітнього осередку для розвитку української духовної культури і філософської думки на зламі XVI – XVII ст. / Я. Стратій // Острозька давнина: дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – С. 90-97.
18. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття / Н. Яковенко. – К.: Laurus, 2012. – 472 с.

Гарат І.В.

Національний університет «Острожская Академия»,
Львовская православная богословская академия

ФИЛОСОФСКО-БОГОСЛОВСКОЕ НАСЛЕДИЕ И КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИСАКИЯ БОРИСКОВИЧА

Аннотация

Исследовано философско-богословское наследие Исакия Борисковича. Выяснено, что именно идеи исихазма повлияли на становление его как выдающегося культурного и просветительского деятеля. Проанализировано творческое наследие Исаак Борисковича, которое нашло свое применение в «практическом исихазме». Установлено, что основной труд И. Борисковича «Совитования о благочестии» является философско-богословским и общественно-культурным манифестом исихастских идей в Украине.

Ключевые слова: Исакий Борискович, исихазм, «практикующий исихазм», философско-богословское наследие, «Совитования о благочестии», просветительская деятельность.

Garat I.V.

National University of Ostroh Academy,
Lviv Orthodox Theological Academy

PHILOSOPHICAL AND THEOLOGICAL HERITAGE, CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY ISAKIA BORISKOVYCHA

Summary

The philosophical and theological heritage of Isaiiah Boriskovich was studied. It was found out that the ideas of hesychasm influenced the formation of him as an outstanding cultural and educational figure. The author analyzes the creative heritage of Isaac Boriskovich, who found his application in «practical hesychasm». It has been established that I. Boriskovich main work «The Commemoration of Piety», is a philosophical, theological and socio-cultural manifesto of hesychastic ideas in Ukraine.

Keywords: Isakiy Boriskovich, hesychasm, «practicing hesychasm», philosophical and theological heritage, «The Commemoration of Piety», educational activities.